

O POGOVORNEM JEZIKU

V zadnjem času se čedalje pogosteje sliši klic po slovenskem pogovornem jeziku. Mislim, da je zahteva v določenem obsegu upravičena. Realistično delo, moderna konverzacijska komedija včasih zares terja naravnejšo govornico, kakor nam jo nudi zborna izreka. Vsekakor ta zahteva tudi ni nova.

Stvar je bila preprosta za Trubarja, zakaj njemu je bila pisana beseda hkrati zborna in pogovorna izreka. Po hudih pretresih, ki jih je doživelo slovensko glasovje v naslednjem stoletju, — naj omenim zlasti moderno vokalno redukcijo in prehod trdega l v dvoglasniški u —, se je govorjena beseda razšla s pisano. Ko bi bila tradicija dovolj močna in bi slovenščina imela pravice v javnosti, bi se bila oblikovala izreka, ki bi bila poskusila premostiti zmeraj globlji prepad med pisano in govorjeno besedo. Tako pa so se govorniki morali zateči k narečju, kakor je povedal Janez Svetokriški: . . . sledni po navadi svoje dežele bo govoril, jest pak bom pisal, kakor so Slovenci pisali. Pravzaprav je čudež, da ni prišlo do hujšega razsula, zakaj osnova je bila še zmerom dolenjska, piscev Dolencev pa skorajda nič več. V tej luči moramo gledati tudi Pohlinov poskus, postaviti na prestol ljubljansko govornico ali, kakor je natančneje povedal Vodnik, »pisati tako, kakor ljubljanski predmestnjani govore«. Še posebno značilen je Vodnikov očitek, da je premalo vnanje Slovence čislal. Od tod pride; » . . . da predstavljavci svetega pisma od njegovega reda odstopajo ino se bližajo starišim pisarjem v jeziku ino v pisanju«. Toda tisto bližanje protestantskemu jeziku je vsebovalo dve tehtni korekturi: oblikovje je postalo gorenjsko in večinoma so izginile tudi dolenjske glasovne posebnosti, n. pr. mejstu, gospud. Kdor pazljivo prebere Linhartovega Matička, bo ugotovil precejšnjo mešanico gorenjskih in ljubljanskih oblik pa tradicionalne dolenjske pisave. Ker pa je bila le-ta v naslednjih dveh desetletjih močno popravljena po gorenjščini, lahko domnevamo, da sta bila zborni in pogovorni govor domala enaka, namreč spodnja gorenjščina brez najizrazitejših gorenjskih posebnosti, recimo švanja.

Vendar je bila ta izreka skupna samo najmočnejši plasti takratne slovenske inteligence, ki je bila doma v Ljubljani, njeni okolici ali na Gorenjskem, nikakor pa ni zajela isti knjižni jezik pišočih Dolencev ali Primorcev, kaj šele Štajercev ali Korošcev, ki so pisali svoj knjižni jezik. Ko je sredi 19. stoletja prišlo do zedinjenja Slovencev v enotnem knjižnem jeziku, so nujno nastopile nove težave glede na izgovor. V domačem krogu so razumniki govorili svoj pogovorni jezik, malce požlahtnjeno narečje, v stiku z drugimi pa so se narečja sramovali in govorili po — nemško. Zato so jeli iskati skupno osnovo, zborni jezik. Ker niso znali premostiti silnih akcentskih in glasovnih nasprotij med narečji, so si izbrali znano lažjo pot: Govori, kakor pišeš! Vsaka črka naj se izgovarja, kakor se piše, tudi črka l. To nesrečno načelo je povzročilo

dosti zmede in gorja, krivo je tudi, da so se poznejši slovničarji ukvarjali samo z zborno izreko, skoraj nič s pogovornim jezikom. Škrabec in Breznik sta določala in utrjevala zakone knjižnemu izgovoru, pogovorni jezik pa se je spet jel enačiti z narečjem.

Potreba pogovornega jezika se je čedalje občutneje kazala, zlasti v gledališču, potem ko je bilo odpravljeno eljkanje. Menim, da je bil nekakšen kompromis med obema govoroma, če je Župančič vpeljal kratki nedoločnik. Vendar se je kmalu vrnil k daljšemu. Zakaj neki? Sam je navedel za vzrok, da ima slovenščina premalo samoglasnikov in da je zato vsakega škoda. Najbrž pa ga je k temu nagnilo spoznanje, da se je samo z nedoločnikom bore malo približal vsakdanjemu govoru in da govôrit ni nič manj papirno kakor govôriti, pogovorna oblika je namreč reducirani govôrt. Po ljubljanskem je uvedlo kratki infinitiv tudi mariborsko gledališče in ga ohranilo še nekaj časa potem, ko se je ljubljansko že vrnilo k dolgemu. Tako smo prišli do smešnega položaja, da je Ljubljana, ki je na območju kratkega nedoločnika, govorila dolgega, Maribor pa narobe

Tudi Breznik-Ramovšev SP 1935 je naredil korak proti pogovornemu jeziku, saj pravi: Glasovno skupino əu smeš v konverzacijskem govoru izgovarjati u: reku, hotu. V njem so posebej navedene tudi kratke oblike nedoločnika.

Določneje se izraža o pogovornem jeziku Ruplovo Pravorečje (z Ramovševim pritrdilom): V navadnem pogovoru govore izobrazenci ne v narečju, marveč v neki preprosti, neprisiljeni obliki zborne izreke. Pogovorni jezik je šele v nastajanju. Značilna je zanj manj napeta artikulacija. Pogovorni jezik je dovoljen edinole v zasebnih vsakdanjih pogovorih, nikoli pa ne pri javnih nastopih ali v šoli. V gledališču bomo poslušali najbolj izbrano zbornu izreko. Če pa naj bi igra, zlasti tako imenovana konverzacijska drama, podala vsakdanji neprisiljeni pogovor, smejo igralci seči po pogovornem jeziku.

Slovensko narodno gledališče se je po l. 1945 znašlo v hudih škripcih, zakaj zborni jezik je včasih slabo ustrezal zahtevam novega realizma. Od tod poskusi z narečnim govorom, n. pr. Primorske zdrahe, ali vsaj močno narečno pobarvanim, recimo Razvalina življenja. Obe igri sta uspeli, čeprav je strokovnjakovo uho lahko zapazilo hude neskladnosti in nedoslednosti. Gledališče nima dovolj osebja s perifernega narečnega območja, da bi lahko z njim zasedlo vse vloge, izmed drugih igralcev pa so le redki s tako čudovitim posluhom, da bi ujeli ritem, barvo in melodijo narečja. Zatorej tudi Potrč pri Kreflih ni dovolil narečnega barvanja in se je zadovoljil samo z redkimi drobci vzhodnega besedišča. Svoje vrste poskus je bil Veseli dan v stilizirani spodnji gorenjščini Linhartove dobe, torej približno v pogovornem jeziku tistega časa.

Vendar narečno podajanje pride v poštev samo za redka domača dela, nikakor pa ne za konverzacijske drame iz tujih literatur. Tukaj postane pereče vprašanje slovenskega pogovornega jezika. Pa tudi v filmu. Sprožila ga je Vesna. Navodila lektorju so se glasila približno takole: Zborni jezik v vseh liričnih prizorih, govori naj ga tudi profesor; obrobne osebe lahko dajejo krajevno barvo z narečjem, n. pr. gorenjska

mamica ali sitna ljubljanska soseda. Ostali naj govore prečiščen pogovorni jezik, seveda po okolju različen. Papirnate besede je nadomestiti z ljudskimi. Mladi lektor si je privoščil drzen poskus ter ves govor za stopnjo znižal. Edino močne igralske osebnosti se mu niso vdale. Tako je prišlo do ljubljanskega žargona in nekaterih neokusnosti. To prav gotovo ne pomeni rešitve vprašanja, čeprav je bil jezik večini ljubljanskega občinstva všeč. Vprašanje je seveda, kako je zvenel, recimo, štajerskim ali primorskim ušesom.

Poskus je znova oživil zahteve po pogovornem jeziku, kakor so pokazale nekatere ocene dramskih premier. Ravno takrat je prišla na vrsto ameriška komedija Prva stran, ki je kakor ustvarjena za pogovorni jezik, saj je skoraj vsa pisana v slangu. Pri tem pa se je izkazalo, da Slovenci takega jezika še nimamo in da bi bilo treba njegova pravila šele utrditi. Pa še nekaj drugega: kako različen je odnos posameznih igralcev do takega jezika. Ta ni znal kratkega nedoločnika, oni je pri priči zdrsnil v narečje ali žargon. Končni -ou, n. pr. delou, je Primorec izgovarjal pretrdo, ker ima v svojem narečju -au. Štajercu za jne zveni neprijetno, ker je izgovorjen s spirantičnim j. Treba je bilo nemudoma privzdigniti ves govor, od tod neskladnost in neenotnost. Vendar je predstava dosegla svoj namen, pokazala je namreč, da je treba tudi pogovorni izreki utrditi pravila. Ne gre namreč, da bi jo govoril vsakdo po svoje.

Mislím, da se kot osnovno vprašanje postavlja, ali je pogovorni jezik sploh potreben. Če je odgovor pritrdilen, potem je treba odločiti, kakšen naj bi bil. Ramovš je mislil, naj bi bil to konverzacijski jezik ljubljanskega razumništva. Mar je to res kakšen enoten, dograjen in utrjen jezik? Vzemimo n. pr. trojico odličnih ljubljanskih igralcev, Cesarja, Skrbinska in Gregorina, ki govore kar čeden vsakdanji jezik. Toda če bi jih z njím postavil na oder, bi se kaj očitno pokazala neenotnost. Večina naših razumnikov pa sploh zapada v narečje. Kako torej s provinco? Zame je gotovo, da bi si potemtakem mariborsko, celjsko, jese niško in primorsko gledališče moralo ustvariti svoj pogovorni jezik, če naj bi zvenel naravno.

Kako daleč naj gre pogovorni jezik? Mar zadostuje samo kratki nedoločnik in izgovor -u za -au, da dosežemo neprisiljen govor? Ramovš o tem pri SP 1950 ni bil več prepričan in je zato umaknil pogovorne oblike, češ naj se najprej uveljavi zborna izreka, potem se bo dalo misliti na pravila za pogovorni jezik. Da sam kratki nedoločnik še ne daje govoru naravnega značaja, je gotovo.

Praslovanščina je imela dva nedoločnika, daljšega na -ti, krajšega na -t in mehki polglasnik. Ko je le-ta odpal, sta se glasila nositi in nosít. Slovenska narečja so posplošila tega ali onega, gorenjščina n. pr. dolgega, dolenjščina kratkega. Prvotni razloček ni bil velik, postal pa je usoden, ko je jel delovati poudarni zakon, ki terja, da poudarek odskoči z zadnjega zloga za zlog nazaj. Tako je prišlo do naslednjih dvojnosti: gor. nosíti, nosító, nosít; dol. nosít, nôsit, nôst; ker ima knjižni jezik dolgi nedoločnik, je seveda nemogoča oblika nôsiti. Po gornjem imamo vso pravico, da za pogovorni jezik vzamemo dolenjški krajši nedoločnik. Zanj je značilno, da je akcent na zadnjem zlogu kratek ali pa

poskoči za zlog nazaj. SP 1935 je zabeležil naslednje: klèt, lèč, mèst, gnàt, nèst, objèt, obstàt, odprèč, pàst, plèst, pljuvàt, poprijèt, požèt, prèst, požgàt, izrèč, zaspàt — govôrit, hôdit, krênit, krêsat, nôsit, lômit, lótit se, môlit, písat, ožênit itd. Ramovš tudi za pogovorni jezik ni dopustil moderne vokalne redukcije, to je izpuščanja nepoudarjenega i, u, zato se je odločil za izgovor n ô s i t in ne n ô s t. Posebna težava nastane v III. glagolski vrsti, kjer se je pripona e (jat) reducirala v polglasnik ali izpadla. Tukaj terja Ramovš izgovor z ozkim e: ogôret, hitet. Ta izgovor se, kakor sami čutite, ne sliši prav naravno. Ostane torej alternativa: priznati moderno vokalno redukcijo (imət, hitət) ali pa rabiti poudarek dolgega nedoločnika, a izgovarjati brez končnega i (imét, hitét); to zadnje pa pomeni mešanje obeh nedoločnikov.

Tudi opisnemu deležniku je treba pogovorno izreko šele določiti. SP 1935 se je omejil samo na I. glagolsko vrsto: nesu, reku, teku in iz 3. vrste hôtu. Kaj pa šel, ubil, ali bomo rekli ubil, ubù ali ubòu, šú ali šòu? Ali bomo rekli dotəknju, dotəknòu, dotəknù ali dotáknu, misliu ali mislu, delau ali delou, končəu ali končòu, sedèu, sedù ali sedòu. Brž ko smo se odločili, recimo, za oblike mislu, delou, hotu, smo že dopustili vokalno redukcijo. To je pa nevarna stvar, ker ne vemo, kje se bomo ustavili. Sicer pa skušajte sami določiti pogovorno izreko v naslednjih skupinah:

1. velelnik: nesi, reci, vzdignite, nosi, mislite! (nês, vzdignte, mislte?);
2. sedanjik: nosim, pravijo, obesite, gulijo (nosm, pravjo, obeste?);
3. prosili, vzdignili (prosil, vzdignəl, vzdignli?);
4. v VI. vrsti: verujem, varovati (verjem, varvat);
5. v sklanjatvi: na uri, devici, mišim, pred cerkvijo, spomladi, jeseni, od žalosti (na ur, dvic, mišm, pred cerkujo, jesen, od žalost?);
6. mojega, takega, vsakemu, posebnega (mojga, taga, vsakmu, posebnga?);
7. nepoudarjeni ali kratko poudarjeni aj: zadaj, saj, daj, tukaj, zdaj, kraj, delaj, čakaj (zadej, sej, dej, tukej ali tuki, krej, delej?);
8. nepoudarjeni ali kratko poudarjeni au: žal, prav, veslal, kukavica (žou, prou, veslou, kukouca?);
9. polglasnik v zadnjem zlogu: palec, lovec, petek, človek, ljubek, jarem, dolžen, boter, breskev, topel, bezeg (palc, lovc, petk, človk, ljubk, jarm, dolžn, botr, bresku, topu, bəzg?);
10. kratko poudarjena i, u: sit, dim, kruh, kup (sət, dəm, krəh, kəp?);
11. nepoudarjeni i, u ob zvočnikih: palica, varuh, pestunja, pazduha, natakarica, bolnišnica, kladivo (palca, pestrna, pasha, natakarca, kladu?);
12. v dosti rabljenih besedah, zlasti prislovih: tudi, ali, zaradi, štiri, snoči, toliko, koliko, koli, meni, bila bile bili, pri (tud, al, zarad, štir, snoč, tolko, men, bla ble bli, pər?); da, ker, kot, jaz (de, kə, kət, jest?).

Če v vseh gornjih primerih dopustimo redukcijo, smo se na vso moč približali narečju, če pa premalo reduciramo, jezik nima tiste naravne oblike, kakor je v pogovoru. Pogovornost je torej bistveno pogojena z redukcijo. Zborna izreka pač sloni na jeziku, ki je za štiri stoletja starejši od današnje govorce. Ker seveda ni misliti, da bi »modernizirali« knjižni jezik po vsakdanjem govoru (tudi Angleži in Francozi tega ne

bodo storili!), seveda ne moremo pričakovati, da bo razloček med pogovorno in knjižno izreko izginil in tudi izreka ne bo naravna vse dotlej, da se zbližata. Nekaj takega se je že zgodilo v Franciji, kjer so pod vplivom tiska, šole in vojaške službe narečja že domala izginila, in razvoj v to smer opažamo tudi pri nas. Anglosaški svet si pomaga deloma s slangom, Nemci pa z narečnim govorom. Novi »skupni« jeziki, ki se že oblikujejo, seveda ne bo knjižni, pač pa se mu bo močno približal.

Ker ne utegnemo čakati, dokler se razločki ne zabrišejo in zmanjšajo po naravnem razvoju, moramo pač pogovorni jezik v neki obliki utrditi, ustanoviti zanj pravila. To je seveda treba storiti tudi za druge pokrajine slovenske zemlje, ne samo za Ljubljano, zlasti za Štajerce, Primorce in Gorenjce. Naj tako potrebo pokažem na nekaj zgledih:

Gorenjcu ne bo zvenelo domače, če bo rabil leto, jabolko, na otoku, enemu kmefu, v košu, po životu, na konju, na gnoju, vrata, ker je vajen domačega let, jabuk, na otók, enmo kmét, v kóš, po žvót, na gnôj, urata.

Štajercu bo prisiljen vsak polglasnik (mislim na vzhodne) in vsak u, ker pravi megla, praf, nesa. Nemogoč mu je izgovor krej, ker ima spirantični j.

Vprašanje zase je izgovor lj, nj; Gorenjec bo rekel kona, Kraševce konja, Dolenjec kojna, koja.

Eno skupno pravilo pa lahko postavimo za vsak pogovorni jezik: pisec mora paziti, da rabi ljudske besede in ne knjižnih, papirnatih. Tako se bo približal govorjeni besedi.

Če me sedaj vprašate, kakšnega mnenja sem sam, bi vam odgovoril takole: Pogovorna izreka se mi zdi za določene primere neogibno potrebna. Njene zakone je treba ustanoviti, pri tem naj odloča soglasje praktikov in jezikoslovcev. Pogovorni jezik je vsaj danes še različen v raznih kulturnih žariščih. Nadalje je treba ugotoviti, kdaj in ob katerih priložnostih se sme rabiti. Vsekakor pa ostane zborna izreka simbol slovenske narodne enotnosti, zato jo moramo še skrbneje gojiti kakor doslej, pač pa je mogoče, da se v nekaterih primerih poenostavi.

Ivan Graienauer

NEKAJ NOVEGA O RATEŠKEM (CELOVŠKEM) ROKOPISU

Pred 25 leti sem se v prvem delu »Poglavja o srednjeveškem slovenskem pismenstvu« (ČJKZ 8, 1931, 68—102) bavil z besedili, zapisanimi v tako imenovanem Celovškem rokopisu — danes bi dejali rajši, da je Rateški — in pokazal, da prvotna obrazca očenaša in vere izhajata še iz 8. stoletja. Skliceval sem se pri tem na cerkveno zakonodajo Karla Velikega, to je na Admonitio generalis iz leta 789 in na achenske kapitulacije od 801 dalje, pa tudi na ostanke prvotnega besedila v Rateškem rokopisu. V očenašu je to predvsem prošnja »přidi bogastvu tvoje«, ki je iz časa, ko slovenščina še ni imela besede kralj, ne kra-